

ἦν ἐβρίζωμένη ἢ εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν καθῆσιν πίστις, ὥστε καὶ ὁ ἔμπειρος ἀρχαιοδίφης Böttiger ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο γράψαι· «ὁμολογῶ εἰλικρινῶς ὅτι ἡ παράδοξος περίστασις ὅτι οἱ νεκροὶ ἐν πᾶσι τούτοις τοῖς τάφοις τῆς Νώλας καὶ Καπύης εὐρίσκονται οὐχὶ κεκαυμένοι, ἀλλὰ μόνον ἐντεθαμμένοι, μοι ἔδωκε πολλάκις ἀφορμὴν πρὸς ἀμφιβολίαν, ἂν ἦσαν οὗτοι καὶ Ἕλληνες νεκροί». Ἄλλ' αὕτη ἡ πάντως ἀνυπόστατος ἀμφιβολία ἐξέλιπε διὰ παντὸς συνεπεία τῶν ἐν αὐτῇ τῇ μητροπόλει Ἑλλάδι ἀνασκαφῶν· διότι οἱ ἐνταῦθα ἀνασκαφέντες ἀναμφηρίστως ἑλληνικοὶ τάφοι παρέσχον τὴν ἀπόδειξιν τοῦ διπλοῦ ἔθους τῆς ταφῆς ὡς ἀνευρεθέντων καὶ λειψάνων κεκαυμένων σωμάτων καὶ ἀδιαφθόρων ὄστων. (Stackelberg, Die Gräber der Hellenen, Βερολ. 1837; Fiedler, Reisen, Λειψία 1840). Ὁ Ross (Inselreisen I, 67) ἀνευρεθῆκας μετὰ λειψάνων ὑπὸ στρώμα ὑδριῶν ἐκ τῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων τῆς ἀρχαιότητος. Ὡστε, ἐὰν μὴ συνυπῆρχον συναμφοτέρα τὰ ἔθνη τῆς ταφῆς, ἢ προηγουμένη καθῆσις καὶ ἢ παρεπομένη ταφή τῶν ἐκ τῆς πυρᾶς ἐξαγομένων ὄστων, πιθανῶς ὁμοίως τὸ ἕτερον τῶν ἔθων ἦν γενικώτερον ἐν ταύτῃ ἢ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐποχῇ ἢ καὶ ἐκρίνετο εὐπρεπέστερον, ἀλλ' οὐδέποτε ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ ἐν ἐξηλάθη ὑπὸ τοῦ ἑτέρου, μέχρις οὗ ἡ εὐρυτέρα διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ μικρὸν ἔθηκε τέρμα τῇ καύσει.

§ 9. Ἄλλ' εὐλόγως πιθανολογεῖται καὶ ἡ πλείων ἐπικράτησις τῆς ἐγχώσεως ἢ κατορύξεως τῶν νεκρῶν ἐν τε τῇ μητροπόλει καὶ ταῖς ἀποικίαις. Διότι μανθάνομεν ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀπητεῖτο καὶ ἐπεβάλλετο μετὰ μεγίστης αὐστηρότητος ἢ ὑποχρέωσις τοῦ καλύπτειν καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀγνώστους νεκροὺς τοῦλάχιστον δι' ὀλίγων δρακῶν χώματος. Ὁ Πausanias (A', 32, 4), ιστορῶν ὅτι ὑπῆρχε παράδοσις ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔθαψαν τοὺς ἐν Μαραθῶνι πεσόντας Μήδους λέγει· «ὡς πάντως ὅσιον ἀνθρώπου νεκρὸν γῆ κρύψαι», εἰ καὶ «ἐς ὄρυγμα φέροντες σφᾶς ὡς τυχοῖεν ἐσέβαλον». Διὸ καὶ ὁ περιηγητὴς οὗτος οὐδένα τάφον ἠδυνήθη εὐρεῖν· «οὔτε γὰρ χῶμα οὔτε ἄλλο σημεῖον ἦν ἰδεῖν» καὶ ἀλλαχοῦ (Θ', 32, 6) διηγεῖται περὶ Λυσάνδρου, ὅτι ἀποκτείνας Φιλοκλέα Ἀθηναῖον ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς καὶ αὐτὸν στρατηγούντα

καὶ τῶν ἄλλων ὅσον τετρακισχιλίους αἰχμαλώτους ὄντας, «οὐδὲ ἀποθανοῦσιν αὐτοῖς ἐπήνεγκε γῆν, ὃ καὶ Μήδων τοῖς ἀποβᾶσιν εἰς Μαραθῶνα ὑπῆρξε παρ' Ἀθηναίων καὶ αὐτῶν Λακεδαιμονίων τοῖς πεσοῦσιν ἐν Θερμοπύλαις ἐκ βασιλέως Ξέρξου» (ἴσως φιλοτιμουμένου ἀνταποδοῦναι τοῖς Ἑλλησι τὴν χάριν τῆς ἐν Μαραθῶνι ταφῆς τῶν ἑαυτοῦ). Ἔτι μᾶλλον ὠρισμένως καὶ διαφρήδην διέταττεν ὁ πραγμηθεὶς παρ' Αἰλιανῶ (Ε', 14) ἀττικὸς νόμος· «ὃς ἂν ἀτάφῳ περιτύχη σώματι ἀνθρώπου, πάντως ἐπιβάλλειν αὐτῷ γῆν». Οὕτω παρὰ Σοφοκλεῖ ('Αντιγον. 255) διηγείται ὁ θεοὺς φύλαξ τῷ Κρέοντι περὶ τῆς ταφῆς τοῦ Πολυνείκουσ ὅτι «ἠφάνιστο, τυμβήρης μὲν οὖ, λεπτή δ' ἄγος φεύγοντος ὤς, ἐπὶ κόνιν». Ἐνθα ὁ σχολιαστὴς σημειοῖ, «οὐ κατὰ βάθος τεθαμμένος, ἀλλ' ὡς ἔτυχεν ἐπιβεβλημένη ἦν ἡ ἄμμος· τοῦτο δὲ ἐποίησεν ὁ θάψας νόμου χάριν· οἱ γὰρ νεκρὸν ὄρωντες ἄταφον καὶ μὴ ἐπαμησάμενοι κόνιν ἐναγεῖς εἶναι ἐδόκουν· ὥσπερ οὖν τὸ τῆς ἀσεβείας τις ἔγκλημα φεύγων, λεπτὴν κόνιν ἐπιχέει τοῖς νεκροῖς, οὕτως ἦν καὶ ἐπάνω τοῦ Πολυνείκουσ· καὶ τοῦτο δὲ ἡ Ἀντιγόνη καθαρσίων ἔνεκα πεποιήται· λόγος δὲ ὅτι Βουζύγης Ἀθήνησι κατηράσατο τοῖς περιορῶσιν ἄταφον σῶμα». Ἀλλὰ καὶ παρ' Ὀρατίῳ ὁ ναύτης προτρέπεται· «ἀλλὰ σύ, ναῦτα, μὴ φεισθῆς ἐκ δυσμενείας ἐπιρρίψαι μικρὸν μέρος ἀστάτου ἄμμου ἐπὶ ὀστέων καὶ κεφαλῆς μὴ τεθαμμένης»*) καὶ περαιτέρω «εἰ καὶ σπεύδεις, ἀλλ' οὐχὶ μακρὰ ἡ διατριβή· ἐξέσται σοι δραμεῖν ἐπιρρίψαντι κόνιν τρίς»**).

§ 10. Ἐπίσης γνωστὸν ὅτι ἀπενέμετο μεγάλη σημασία καὶ τῇ μετὰ τὰς μάχας ἀναιρέσει τῶν ἐν αὐταῖς πεσόντων ἐπὶ ταφῇ. Ἀναιρέσεις νεκρῶν καὶ ταφάς, τῇ παραδόσει ἀνηκούσας, πολλαχῶς ἐξέθησαν μετὰ τοῦ προσήκοντος ἐπαίνου τῆς ἀττικῆς εὐσεβείας καὶ εὐγενοῦς προστασίας οἱ τε ῥήτορες καὶ οἱ τραγικοὶ μετὰ

*) Ώδ. Α', 28· «at tu, nauta, vagne ne parco malignus arenæ oesibus et capiti inhumato particulam dare».

***) αὐτ. 35· «quamquam festinas non est mora longa; licebit injecto ter pulvere curras»· βλέπε ἐνταῦθα καὶ τοὺς ἐρμηνευτάς.

τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἔθους παρατηρήσεων καὶ σκέψεων. Οὕτω περὶ τῶν πεσόντων ὑπὸ τῆ Καδμεία διηγείται ὁ Λυσίας (Ἐπιτ. 7)· « Ἀδράστου καὶ Πολυνεΐκους ἐπὶ Θήβας στρατευσάντων καὶ ἠττηθέντων μάχῃ, οὐκ ἐώντων Καδμείων θάπτειν τοὺς νεκροὺς, Ἀθηναῖοι, ἠγησάμενοι ἐκείνους μὲν, εἴτε ἠδίκουν, ἀπεθανόντας δίκην ἔχειν τῆν μεγίστην, τοὺς δὲ κάτω τὰ αὐτῶν οὐ κομίζεσθαι, ἱερῶν δὲ μισαινομένων τοὺς ἄνω θεοὺς ἀσεβεῖσθαι, τὸ μὲν πρῶτον πέμψαντες κήρυκας ἐδέοντο αὐτῶν δοῦναι τῶν νεκρῶν ἀναίρεσιν, νομίζοντες ἀνδρῶν μὲν ἀγαθῶν εἶναι ζῶντας τοὺς ἐχθροὺς τιμωρήσασθαι, ἀπιστούντων δὲ σφίσιν αὐτοῖς ἐν τοῖς τῶν τεθνεώτων σώμασι τὴν εὐψυχίαν ἐπιδείκνυσθαι, οὐ δυνάμενοι δὲ τούτων τυχεῖν ἐστράτευσαν ἐπ' αὐτούς, οὐδεμιᾶς διαφοράς πρότερον πρὸς Καδμείους ὑπαρχούσης, οὐδὲ τοῖς ζῶσιν Ἀργείων χαριζόμενοι, ἀλλὰ τοὺς τεθνεῶτας ἐν τῷ πολέμῳ ἀξιούντες τῶν νομιζομένων τυγχάνειν πρὸς τοὺς ἐτέρους ὑπὲρ ἀμφοτέρων ἐκινδύνευσαν, ὑπὲρ μὲν τῶν, ἵνα μηκέτι εἰς τοὺς τεθνεῶτας ἐξαμαρτάνοντες πλείω περὶ τοὺς θεοὺς ἐξυβρίσωσιν, ὑπὲρ δὲ τῶν ἐτέρων, ἵνα μὴ πρότερον εἰς τὴν αὐτῶν ἀπέλθωσι, πατρίου τιμῆς ἀτυχήσαντες καὶ ἑλληνικοῦ νόμου στερηθέντες καὶ κοινῆς ἐλπίδος ἡμαρτηκότες»· καὶ ἐπὶ τέλους, «αὐτοὶ λαβόντες τὰ ἄθλα, ὧν περ ἕνεκα ἀφίκοντο, τοὺς Ἀργείων νεκροὺς, ἔθαψαν ἐν τῇ αὐτῶν Σαλαμῖνι». Ὡσαύτως καὶ ὁ Ἰσοκράτης (Πανηγ. 54) τὰς αὐτὰς σκέψεις ἐκφράζει περὶ τῶν αὐτῶν· «πολὺ πρὸ τῶν τρωικῶν ἦλθεν Ἀδράστος — ἐκ τῆς στρατείας τῆς ἐπὶ Θήβας δεδυστυχηκώς, καὶ τοὺς ὑπὸ τῆ Καδμεία τελευτήσαντας αὐτὸς μὲν οὐ δυνάμενος ἀνελέσθαι, τὴν δὲ πόλιν ἀξιῶν βοηθεῖν ταῖς κοιναῖς τύχαις καὶ μὴ περιορᾶν τοὺς ἐν τοῖς πολέμοις ἀποθνήσκοντας ἀτάφους γιγνομένους μηδὲ παλαίον ἔθος καὶ πάτριον νόμον καταλυόμενον» — «οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἀνελόμενοι πόλεμον καὶ τοῦτον περὶ πραγμάτων οὐχὶ ἰδίων, ἀλλὰ κοινῶν, ὑπὲρ τῶν τελευτησάντων πρὸς Θηβαίους, ἐπιστρατεύσαντες ἠνάγκασαν αὐτοὺς ἀποδοῦναι θάψαι τοὺς νεκροὺς τοῖς προσήκουσι». Καὶ παρ' Εὐριπίδῃ (Ἰχέτ. 16) ἡ προλογίζουσα Αἴθρα λέγει περὶ τῶν αὐτῶν νεκρῶν· «νεκροὺς δὲ τοὺς ὀλωλότας δορὶ θάψαι θέλουσι

τῶνδε μητέρες χθονί· εἵργουσι δ' οἱ κρατοῦντες, οὐδ' ἀναίρεσιν δοῦναι θέλουσι, νόμιμ' ἀτίζοντες θεῶν»· καὶ περὶ τοῦ Ἀδράστου· «ὅς μ' ἐξοτρύνει παῖδ' ἐμὸν πείσαι λιταῖς νεκρῶν κομιστὴν ἢ λόγοισιν ἢ δορὸς ρώμῃ γενέσθαι καὶ τάφου μεταίτιον»· καὶ πολλοῦ τοῦ αὐτοῦ δράματος ἐκφράζονται χαρακτηριστικαί τοῦ ἔθους καὶ τῶν αἰτίων αὐτοῦ σκέψεις. Παρὰ δὲ Πλάτωνι (Πολιτ. Ε', σ. 469 ε) νομίζεται ἴδιον «γυναικείας τε καὶ σμικρᾶς διανοίας τὸ πολέμιον νομίζειν τὸ σῶμα τοῦ τεθνεώτος, ἀποπταμένου τοῦ ἐχθροῦ, λελοιπότης δὲ ὧ' ἐπολέμει»· καὶ εὐφυῶς κρίνεται ὅτι οἱ τοῦτο ποιοῦντες, «οὐδὲν διάφορον ὄρωσι τῶν κυνῶν, οἱ τοῖς λίθοις, οἷς ἂν βληθῶσι, χαλεπαίνουσι καὶ περιχαίνουσι τοῦ βαλόντος οὐχ ἀπτόμενοι»· διὸ καὶ ἔκρινε πάντῃ ἀπορρίπτειας τὰς τῶν ἀναιρέσεων διακωλύσεις. Εἰ καὶ ἐνομιζέτο δὲ νόμος καὶ συνήθεια, καθ' ἣν ἀπελέγαντο τὴν νίκην καὶ τὸνναντίαν ὠμολόγουν ἐμμέσως τὴν ἑαυτῶν ἦταν οἱ λαβόντες νεκρῶν ὑποσπόνδων ἀναίρεσιν (Πλουτ. Νικ. 6), ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ἐκρίνετο ὅτι «τοὺς νεκροὺς οὐ τοῖς οὐκ ἀναιρουμένοις αἰσχρὸν, ἀλλὰ τοῖς μὴ ἀποδιδούσιν» ('Αριστ.). Καὶ ταῦτα μὲν περὶ παρακωλυομένης ὑπὸ τῶν πολεμίων ἀναιρέσεως τῶν νεκρῶν.

§ 11. Ἀλλὰ καὶ ἡ δι' ἄλλας περιστάσεις παρακωλυομένη ἀναίρεσις ἠδύνατο τοῦλάχιστον παρέχειν ἀφορμὴν πρὸς πολλὰ δυσάρεστα. Πολυθρύλητος ἀπέβη ἡ ἐκ μοχθηρίας κινηθεῖσα δίκη καὶ ἡ ἐπελθοῦσα ἄδικος καταδίκη τῶν περὶ Ἀργινούσας νικησάντων Ἀθηναίων στρατηγῶν διὰ τὴν μὴ ἀναίρεσιν δῆθεν τῶν νεκρῶν, ἐν ᾧ μάλιστα διετάχθησαν τινες ἀναλαβεῖν τὴν ἀναίρεσιν τούτων, ἀλλὰ παρημποδίσθησαν καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῆς τρικυμίας. Ὁ Ξενοφῶν ('Ελλην. Α, 7, 4) διηγεῖται μετὰ συνθλιβούσης τὴν καρδίαν ἀφελείας καὶ ἀταραξίας τὴν ἀπολογία τῶν στρατηγῶν· «μετὰ δὲ ταῦτα ἐκκλησία ἐγένετο, ἐν ἣ τῶν στρατηγῶν κατηγοροῦν ἄλλοι τε καὶ Θηραμένης μάλιστα, δικαίους εἶναι λέγων λόγον ὑποσχεῖν, διότι οὐκ ἀνείλοντο τοὺς ναυαγούς· ὅτι μὲν γὰρ οὐδενὸς ἄλλου καθήπτοντο, ἐπιστολὴν ἐπεδείκνυε μαρτύριον, ἣν ἐπεμψαν οἱ στρατηγοὶ εἰς τὴν βουλήν καὶ εἰς τὸν δῆμον, ἄλλο οὐδὲν αἰτιώμενοι ἢ τὸν χειμῶνα· μετὰ δὲ ταῦτα οἱ στρατηγοὶ

βραχέα ἕκαστος ἀπελογήσατο· οὐ γάρ προὔτεθη σφίσι λόγος κατὰ τὸν νόμον· καὶ τὰ πεπραγμένα διηγούντο, ὅτι αὐτοὶ μὲν ἐπὶ τοὺς πολεμίους πλείειν, τὴν δὲ ἀναίρεσιν τῶν ναυαγῶν προστάξαιεν τῶν τριηράρχων ἀνδράσιν ἱκανοῖς καὶ ἐστρατηγηκόσιν ἤδη, θηραμένει καὶ Θρασυβούλῳ καὶ ἄλλοις τοιοῦτοις· καὶ εἶπερ γέ τινας δέοι, περὶ τῆς ἀναιρέσεως οὐδένα ἄλλον ἔχειν αὐτοὺς αἰτιάσασθαι ἢ τούτους, οἷς προσετάχθη· καὶ οὐχ ὅτι γε κατηγοροῦσιν ἡμῶν, ἔφασαν, ψευσόμεθα φάσκοντες αὐτοὺς αἰτίους εἶναι, ἀλλὰ τὸ μέγεθος τοῦ χειμῶνος εἶναι τὸ κωλύσαν τὴν ἀναίρεσιν». Βεβαίως, ἐὰν ἡ μοχθηρὰ διαβολὴ μὴ ἐπενόει ἔγκλημα, τοσαύτην κατάπληξιν ἐμποιῆσαν τῷ δήμῳ ἐπὶ ἀνοσιουργία, οὐδαμῶς ἔμελλε κατισχύσειν τῶν νόμων καὶ τῆς ἀληθείας, ὅσον μεγάλη καὶ ἂν ἦν ἡ μοχθηρία ἐκείνη, ἀφ' οὗ ὕστερον κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν μεταμεληθέντων Ἀθηναίων οἱ μοχθηροὶ κατήγοροι καὶ κακοὶ κακῶς ἀπώλοντο. Οὐχὶ ἀναξία μνείας καὶ ἡ ἀνδρική διαγωγή τοῦ Σωκράτους, ὃν ὁ Πλάτων ('Απολ. σ. 32 b) εἰσάγει διηγούμενον· «ἐγώ, ὦ ἄνδρες, ἄλλην μὲν ἀρχὴν οὐδεμίαν πώποτε ἤρξα ἐν τῇ πόλει, ἐβούλευσα δέ· καὶ ἔτυχεν ἡμῶν ἡ φυλὴ ἡ Ἀντιοχίς πρυτανεύουσα, ὅτε ὑμεῖς τοὺς δέκα στρατηγοὺς τοὺς οὐκ ἀνελομένους τοὺς ἐκ τῆς ναυμαχίας ἐβούλεσθε ἀθρόους κρίνειν, παρανόμως, ὡς ἐν τῷ ὑστέρω χρόνῳ πᾶσιν ὑμῖν ἔδοξε· τότε ἐγὼ μόνος τῶν πρυτάνεων ἠναντιώθην ὑμῖν μηδὲν ποιεῖν παρὰ τοὺς νόμους καὶ ἐναντία ἐψηφισάμην· καὶ ἐτοίμων ὄντων ἐνδεικνύμαι με καὶ ἀπάγειν τῶν ῥητόρων καὶ ὑμῶν κελευόντων καὶ βοώντων, μετὰ τοῦ νόμου καὶ τοῦ δικαίου ᾧμην μᾶλλον με δεῖν διακινδυνεύειν, ἢ μετ' ὑμῶν γενέσθαι μὴ δίκαια βουλευομένων φοβηθέντα δεσμὸν ἢ θάνατον». Τὴν δὲ μὴ παρακώλυσιν τῆς ἀναιρέσεως τῶν νεκρῶν ἐπέβαλλε βεβαίως οὐχὶ γραπτὸς τις νόμος, οἷον διεθνοῦς τινος ἢ μετεθνοῦς δικαίου, ἀλλ' ἔθος ἀνέκαθεν ἐπικρατήσαν, ὡς διατείνεται καὶ Δίων ὁ Χρυσόστομος (ΟἸ' β)· «τὸ γοῦν μὴ κωλύειν τοὺς νεκροὺς θάπτειν οὐδαμῇ γέγραπται, ἀλλ' ἔθος ἐστὶ τὸ ποιοῦν τῆς φιλανθρωπίας ταύτης τοὺς κατοικομένους τυγχάνειν».

§ 12. Ἄλλ' οἱ ἐν ταῖς μάχαις πεσόντες ἐθάπτοντο συμπερι-

λαμβανόμενοι μόνον εις κοινούς τάφους, καλουμένους πολυάνδρια ἢ κοινοτάφια. Οὕτως ὁ Σουΐδας, « πολυάνδρια, πολλῶν ἀνδρῶν τάφος, ὃ τινες ξενοτάφιον καλοῦσιν ἢ καινοτάφιον ». Παρὰ Στράβωνι (Θ', σ. 429) εὐρίσκειμεν πολυάνδριον τῶν ἐν Θερμοπύλαις πεσόντων· « καὶ νῦν τὸ πολυάνδριον ἐκείνων ἐστὶ καὶ στήλαι καὶ ἡ θρυλουμένη ἐπιγραφή τῇ Λακεδαιμονίων στήλῃ, ἔχουσα οὕτως· Ὁ ξέν' ἀπάγγειλον Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῆδε κείμεθα τοῖς κείνων κειθόμενοι νομίμοις »· καὶ τὸ ἐν Χαιρωνείᾳ πολυάνδριον (σ. 414)· δείκνυται δὲ κἀνταῦθα ταφή τῶν πεσόντων ἐν τῇ μάχῃ δημοσίᾳ, καὶ τὸ ἐν Πλαταιαῖς (σ. 412) « ταφή τε δείκνυται δημοσίᾳ τῶν τελευτησάντων ἐν τῇ μάχῃ »· ταύτην δὲ τὴν δημοσίαν ταφήν ὁ Πλούταρχος (π. Ἡροδ. κακ. 42) καλεῖ πολυάνδριον, λέγων περὶ Ἡροδότου, ὅτι « προλαμβάνων τὸν ἔλεγχον τοῦ ψεύσματος τῶν ἐρησομένων, πόθεν οὖν πολυάνδριον καὶ θῆκαι τοσαῦται καὶ μνήματα νεκρῶν, ἐν οἷς ἐναγίζουσιν ἄχρι νῦν Πλαταιεῖς, τῶν Ἑλλήνων συμπαρόντων, αἰσχίον, ὡς οἶομαι, τῆς προδοσίας τῶν γενεῶν κατηγορήκεν ἐν τούτοις· « τῶν δ' ἄλλων, ὅσοι καὶ φαίνονται ἐν Πλαταιῆσιν ἐόντες τάφοι, τούτους δέ, ὡς ἐγὼ πυνθάνομαι, αἰσχυνομένους τῇ ἀπεστοῖ τῆς μάχης ἐκάστους χώματα χῶσαι κεινὰ τῶν ἐπιγιγνομένων ἕνεκ' ἀνθρώπων ». Ὁ ψεγόμενος ὑπὸ Πλουτάρχου ἱστορικὸς ἐξακολουθεῖ (Ἡροδ. Θ', 85). « ἐπεὶ καὶ Αἰγινήτεων ἐστὶ αὐτόθι καλεόμενος τάφος, τὸν ἐγὼ ἀκούω καὶ δέκα ἔτεσι ὕστερον μετὰ ταῦτα, δεηθέντων τῶν Αἰγινήτεων, χῶσαι Κλεάδην τὸν Αὐτοδίκου, ἄνδρα Πλαταιέα, πρόξενον ἐόντα αὐτῶν ». Ἀλλὰ πληρέστερον διδάσκει περὶ τούτου τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου αὐτόθι περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκλαμβανομένων πραγματικῶν τάφων λεγόμενον· « Οἱ δὲ Ἕλληνες — ἔθαπτον τοὺς ἑαυτῶν ἕκαστοι· Λακεδαιμόνιοι μὲν τριξᾶς ἐποίησαντο θήκας· ἐνθα μὲν τοὺς ἱρένας ἔθαψαν, τῶν καὶ Ποσειδώνιος καὶ Ἀμομφάρετος ἦσαν καὶ Φιλοκύων καὶ Καλλικράτης· ἐν μὲν δὲ ἐνὶ τῶν τάφων ἦσαν οἱ ἱρένες (οἱ ἄλλως εἰρένες), ἐν δὲ τῶν ἑτέρων οἱ ἄλλοι Σπαρτιῆται, ἐν δὲ τῶν τρίτῳ οἱ Εἰλωτες· οὗτοι μὲν οὕτω ἔθαπτον, Τεγεῆται δὲ χωρὶς πάντας ἀλέας· καὶ Ἀθηναῖοι τοὺς ἑωυτῶν ὁμοῦ καὶ Μεγαρέες τε καὶ Φλυάσιοι τοὺς ὑπὸ τῆς

ἔππου διαφθαρέντας· τούτων μὲν δὴ πάντων πλήρεις ἐγένοντο οἱ τάφοι». Περὶ τῶν αὐτῶν καὶ ὁ Πausανίας (Θ', 2, 4) γράφει· «κατὰ δὲ τὴν ἔσοδον μάλιστα τὴν εἰς Πλάταιαν τάφοι τῶν πρὸς Μήδους μαχεσαμένων εἰσὶ· τοῖς μὲν οὖν λοιποῖς ἐστὶν Ἑλλησι μνημα κοινόν· Λακεδαιμονίων δὲ καὶ Ἀθηναίων τοῖς πεσοῦσιν ἰδίᾳ τέ εἰσιν οἱ τάφοι καὶ ἐλεγείᾳ ἐστὶ Σιμωνίδου γεγραμμένα ἐπ' αὐτοῖς». Ἐν Ἀργεὶ κατὰ τὸν αὐτὸν Πausανίαν (Β', 22, 10) «πεποιήται οὐ πόρρω τοῦ γυμνασίου πολυάνδριον τοῖς μετὰ Ἀθηναίων πλεύσασιν Ἀργείοις ἐπὶ καταδουλεύσει Συρακουσῶν τε καὶ Σικελίας»· καὶ ἐν Κεγχρεαῖς τῆς Ἀργολικῆς (Β', 24, 8) «πολυάνδριά ἐστὶν Ἀργείων νικησάντων μάχῃ Λακεδαιμονίους περὶ Ὑσιᾶς»· καὶ ἐν Φιγαλία τῆς Ἀρκαδίας (Η, 42, 1) «Φιγαλεῶσιν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς καὶ πολυάνδριον τῶν λογάδων τῶν Ὀρεσθασίων ἐστὶ καὶ ὡς ἤρωσιν αὐτοῖς ἐναγίζουσιν ἀνὰ πᾶν ἔτος». Ἀλλὰ καὶ ἐν Θήβαις (Θ', 10, 1) «πολυάνδριον οὐ μακρὰν ἀπὸ τῶν πυλῶν ἐστὶ· κείνται δὲ ὀπόσους κατέλαβεν ἀποθανεῖν Ἀλεξάνδρῳ καὶ Μακεδόσιν ἀντιτεταγμένους»· καὶ ἐν Χαιρωνείᾳ (Θ', 40, 5) «προσιόντων τῇ πόλει πολυάνδριον Θηβαίων ἐστὶν ἐν τῷ πρὸς Φίλιππον ἀγῶνι ἀποθανόντων· ἐπιγέγραπται μὲν δὴ ἐπίγραμμα οὐδέν, ἐπίθημα δ' ἔπεσιν αὐτῷ λέων· φέροι δ' ἂν ἐς τῶν ἀνδρῶν μάλιστα τὸν θυμόν· ἐπίγραμμα δὲ ἄπεισιν, ἐμοὶ δοκεῖν, ὅτι οὐδὲ εἰκότα τῇ τόλμῃ σφίσι τὰ ἐκ τοῦ δαίμονος ἠκολούθησεν». Πλησίον δὲ που ἦν καὶ τῶν εὐτυχῶν ἀντιπάλων πολυάνδριον κατὰ τὸν Χαιρωνέα Πλούταρχον (Ἀλεξ. Θ)· «ἔτι δὲ καὶ καθ' ἡμᾶς ἐδείκνυτο παλαιὰ παρὰ τὸν Κηφισὸν Ἀλεξάνδρου καλουμένη δρῦς, πρὸς ἣ τότε κατεσκήνωσε, καὶ τὸ πολυάνδριον οὐ πόρρω τῶν Μακεδόνων ἐστίν».

§ 13. Ἄλλ' ἔτι μᾶλλον ἐφρόντιζον οἱ συγγενεῖς, ὅπως θάπτωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν ἐπιμελῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς καὶ ὅτε μάλιστα ἡδυνάτουν εἶναι κάτοχοι τοῦ νεκροῦ ἢ τῶν λειψάνων αὐτοῦ, ἐμερίμων ὅπως κατασκευάζωσιν αὐτῷ κενὸν τάφον ἐν εἴδει πραγματικοῦ, καλούμενον κενοτάφιον. Ὁ Ξενοφῶν, εὕρισκόμενος μετὰ τῶν συγκαταβαινόντων ἐν τῷ λιμένι Κάλπης (Ἀνάβ. Γ', 4, 9) «ἐπενόει καὶ τοὺς νεκροὺς θάπτειν — καὶ τοὺς μὲν νεκροὺς

τοὺς πλείστους, ἐνθα περ' ἔπεσον, ἐκάστους ἔθαψαν· ἤδη γὰρ ἦσαν πεμπταῖοι καὶ οὐχ οἷόν τε ἀναираίν ἔτι ἦν· ἐνίους δὲ ἐκ τῶν ὁδῶν συνενεγκόντες ἔθαψαν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὡς ἠδύ-
ναντο κάλλιστα· οὓς δὲ μὴ εὔρισκον, κενοτάφιον αὐτοῖς ἐποίη-
σαν μέγα καὶ στεφάνους ἐπέθεσαν». Διὸ καὶ ἐν ἐπιτυμβίῳ τινὶ
ὑπὸ Λεωνίδα τοῦ Ταραντίνου πεποιημένῳ ὁ πνιγεὶς ναυτίλος ὑπο-
τίθεται λέγων· «κἀγὼ μὲν πόντῳ δινεύμενος, ἰχθύσι κύρμα,
οἰχευμαι· ψεύστης δ' οὗτος ἔπεστι λίθος». Καὶ ἐν τῷ ὑπὸ Ὀνέ-
στου τοῦ Βυζαντίου ἐπιτυμβίῳ τῷ ἐπὶ κενοταφίου ὑποτίθεται
ὁμιλοῦσα ἡ στήλη (E. E. I. 41) «οὔνομα κηρύσσω Τιμοκλέος,
εἰς ἄλλα πικρὴν πάντῃ σκεπτομένη, ποῦ ποτ' ἄρ' ἐστὶ νέκυς·
αἶ αἶ, τὸν δ' ἤδη φάγον ἰχθύες· ἡ δὲ περισσὴ πέτρος ἐγὼ τὸ
μάτην γράμμα τορευθὲν ἔχω», καὶ ἐν τῷ ὑπὸ Γαιτουλικοῦ (42)
«Ἄ Πέλοπος νῆσος καὶ δύσπλοος ὤλεσε Κρήτα, καὶ Μαλέου τυ-
φλαὶ καμπτομένου σπιλάδες Δάμιδος Ἀστυδάμαντα Κυδώνιον·
ἀλλ' ὁ μὲν ἤδη ἔπλησεν θηρῶν νηδύας εἰναλίων· τὸν ψεύστην
δέ με τύμβον ἐπὶ χθονὶ θέντο· τί θαῦμα; Κρήτες ὅπου ψεύσται,
καὶ Διὸς ἐστὶ τάφος»· καὶ ἐν τῷ ὑπὸ Ἡρακλείδου (44)· «λαίλαψ
καὶ πολὺ κύμα καὶ ἀντολαὶ Ἀρκτούροιο καὶ σκότος, Αἰγαίου τ'
οἶδμα κακὸν πελάγευς, ταῦθ' ἅμα πάντ' ἐκύχησεν ἐμὴν νέα· τρι-
χθὰ δὲ κλασθεῖς ἰστός ὁμοῦ φόρτῳ κάμει κάλυψε βυθῶ· ναυηγὸν
κλαίοιτε παρ' αἰγιαλεῖο γονῆς, Τλησιμένη, κωφὴν στησάμενοι
λίθακα» (τούτέστι κενὸν τάφον). Καὶ οὐχὶ μόνον τοῖς μὴ εὔρε-
θεῖσι πρὸς ταφὴν καὶ πραγματικῶς ἀλλαχοῦ ἀτάφοις κατεσκευά-
ζον κενοτάφια, ἀλλὰ καὶ ἀνδράσι τεθαμμένοις ἤδη ἀλλαχοῦ,
ἀλλ' ἐπισήμοις καὶ μεγάλοις εὐεργέταις. Ἦδη παρ' Ὀμήρῳ
(Ὀδ. Δ, 584) ὁ Μενέλαος, μαθὼν παρὰ τοῦ Πρωτέως τὴν δο-
λοφονίαν τοῦ ἀδελφοῦ, λέγει· «γεῖθ' Ἀγαμέμνονι τύμβον, ἐν'
ἄσβεστον κλέος εἶη». Ὁ Παυσανίας (Α', 2, 2) ἀναφέρει ὅτι ἐν
τῇ εἰς Ἀθήνας ἐκ Πειραιῶς ὁδῷ ἦν «μνήμα Εὐριπίδου κενὸν τέ-
θαπται δὲ Εὐριπίδης ἐν Μακεδονίᾳ». Τὸ κενοτάφιον ἐλέγετο ἔτι
καὶ κενήριον καὶ κενὸν μνήμα. Οἱ Θηβαῖοι εἶχον τοιοῦτον κeno-
τάφιον τοῦ Τειρεσίου κατὰ Παυσανίαν (Θ', 18, 3)· «ὁμολογοῦν-
τες δὲ καὶ οὗτοι συμβῆναι Τειρεσίᾳ τὴν τελευταίην ἐν τῇ Ἀλιαρ-

τία, τὸ παρά σφίσιν ἐθέλουσιν εἶναι κενὸν μῆμα». Ὅτι δὲ καὶ ἀπήλαυον τὰ κενοτάφια ἴσης ἱερόσθητος μετὰ τῶν πραγματικῶν τάφων, καταδεικνύεται ἐκ τοῦ ἐπομένου χωρίου τῆς ὑποθέσεως τοῦ κατὰ Μειδίου λόγου τοῦ Δημοσθένους, ἔνθα ὡς παράδειγμα τῆς ῥητορικῆς λέξεως ὄρας φέρεται καὶ τὸ περὶ τὰ κενοτάφια ἀνοσιούργημα· «ὄρος γὰρ ἐστὶν οὐ τὸ μὲν πέπρακται, τὸ δὲ λείπει πρὸς αὐτοτέλειαν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπιτεθειμένου τῷ πράγματι, ὡς ἐπὶ τοῦ κενοτάφιον ὀρύξαντος καὶ κρινομένου τυμβωρυχίας· ἐνταῦθα γὰρ πέπρακται μὲν τὸ ὀρύξαι, λείπει δὲ τὸ τάφον ὀρύξαι, οὐ κενοτάφιον· λέγει γὰρ ὁ φεύγων, «οὐ τάφον ὠρυξα· οὐ γὰρ εὖρον νεκρὸν»· ὁ δὲ διώκων λέγει, «τὸ δ' ὀρύξαι τάφον τυμβωρυχίαν λέγω· οὐ γὰρ αὐτὸς ἤδεις, ὅτι κενοτάφιόν ἐστιν, ἀλλ' ὡς τάφον ὀρύττων, ἐπεὶ κενοτάφιον εὖρηται, ἀξιοῖς μὴ δοῦναι δίκην».

§ 14. Τὰ λείψανα τῶν πενεστέρων τάξεων κατετίθεντο πάντως ἐντὸς ξυλίνων λαρνάκων· οὕτως ὁ Θουκυδίδης (B', 34) ἀναφέρει λάρνακας κυπαρισσίας, ἐν αἷς ἐθάπτοντο τὰ ὀστέα τῶν ἐν πολέμοις πεσόντων. Αἱ αὐταὶ ἐκαλοῦντο συνηθέστερον σοροί, κατασκευαζόμεναι καὶ αὐταὶ ἐξ ξύλου, οὐχὶ δὲ ἐκ πηλοῦ, καθὼς δεικνύει τοῦτο καὶ ἡ παρ' Ἀριστοφάνει μνημονευομένη ὀνομασία τῶν κατασκευαζόντων ταύτας σοροπηγῶν (Νεφ. 844)· «οἴμοι τι δράσω, παραφρονοῦντος τοῦ πατρός; πότερον παρανοίας αὐτὸν εἰσαγαγῶν ἔλω, ἢ τοῖς σοροπηγοῖς τὴν μανίαν αὐτοῦ φράσω;» οἱ τεχνῖται σορῶν ἐκ πηλοῦ ἔμελλον καλεῖσθαι μᾶλλον σοροπλάθοι κατὰ τὸ κοροπλάθοι. Αἱ αὐταὶ ἐκαλοῦντο καὶ ληνοὶ καὶ πύελοι καὶ κιβωτοί. Πάντως ὁμως οὐδεμία τούτων τῶν ὀνομασιῶν ἀπέκλειε καὶ ἄλλας ὕλας, οἷον μέταλλα, ὡς χρυσὸν (Ἰλ. Ψ, 91), ἔνθα ὁ χρύσεος ἀμφιφορεὺς ταυτίζεται τῇ σορῷ, ἢ καὶ λίθον, καὶ ἰδίως εἶδός τι λίθου, τὴν ἐκ τῆς πόλεως Ἄσσου σαρκοφάγον λίθον, ἐξ ἧς ἢ παρὰ τοῖς νεωτέροις γενικὴ ὀνομασία σαρκοφάγοι. Ὁ Πολυδεύκης (I. 150) ἀναφέρει, «σοροποιῦ σκευή, σορός, πύελος, κιβωτός, ληνός· οἳ τε γὰρ περὶ Ἐραστοῦ καὶ Κρίσκον Πλάτωνι ἐπιστέλλοντες γράφουσι «ληνὸν Ἄσσιαν τῆς σαρκοφάγου λίθου» καὶ ἐπάγουσι περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγοντες «σορῷ». Ὅτε Φερεκράτης ἐν τοῖς Ἀγρίοις ἔφη «ἡ μὲν σὺ

σαυτὸν μακαριεῖς, ὅταν οὗτοί σε κατορύττωσιν. — Οὐ δῆτ', ἀλλ' ἐγὼ τούτους πρότερον, οὗτοι δὲ μακαριοῦσί με· καίτοι πόθεν ληνοὺς τσσαύτας λήψομαι; ». Ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ γνησιότης τῆς παρὰ Πολυδεύκει Πλατωνικῆς ἐπιστολῆς ἀμφιβάλληται, τὴν γνῶσιν ταύτης τῆς Ἀσσίας λίθου καὶ τὰς προβληματικὰς καὶ παραδόξους αὐτῆς ιδιότητας μαρτυρεῖ ὁ Θεόφραστος (π. πυρ. 46) ἐν τῷ ζητήματι, « διὰ τί τῶν μὲν ἐν τῷ πυρὶ κατακαιομένων ξηρὸν γίνεται τὸ λείψανον, ὁ δ' ἐν Ἄσσω (οὕτω διορθωτέον ἐκ πολλῶν τεκμηρίων τὸ ἐν χειρογράφοις καὶ ἐκδόσεσι φερόμενον ὁ δ' ἐν κύκλῳ) λίθος, ἐξ οὗ τὰς σοροὺς ποιοῦσι καὶ ὅπου ἄλλοσι τοιοῦτος, ἀφανίζει πάντα καὶ ἐν ἑαυτῷ τέφραν ποιεῖ; » Ἐτι δὲ ἀκριβέστερον λέγει περὶ τῆς αὐτῆς λίθου ὁ Πλίνιος· « περὶ τὴν Ἄσσον τῆς Τροίας ἐξάγεται λίθος, ὑφ' οὗ καταβιβρώσκονται πάντα τὰ σώματα, καλεῖται δὲ σαρκοφάγος*) καὶ « ἐν Ἄσσω τῆς Τροίας τέμνεται ὁ σαρκοφάγος λίθος μετὰ σχιστῆς φλεβός· βεβαιοῦται ὅτι τὰ σώματα τῶν νεκρῶν τὰ ἐκτεθειμένα ἐν αὐτῷ καταναλίσκονται ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις ἐκτὸς τῶν ὀδόντων· ὁ δὲ Μουκιανὸς ἀναφέρει ὅτι κατασκευάζονται ἐκ λίθου καὶ κάτοπτρα καὶ σπλεγγίδες καὶ ἐσθῆτες καὶ τὰ εἰσφερόμενα τοῖς νεκροῖς ὑποδήματα*). Ἴσως ἐνταῦθα ἀναφέρεται καὶ ὁ παρὰ Στράβωνι (ΙΓ', 1, 57) στίχος τοῦ κιθαριστοῦ Στρατονίκου· « Ἄσσον Ἰθ', ὡς κεν Ἰᾶσσον ὀλέθρου πείραθ' ἴκηαι », εἰ καὶ ὁ Στράβων ἐξέλαβε τοῦτο ὡς ἀναφερόμενον μᾶλλον εἰς τὴν ἐρυμνότητα αὐτῆς· « ἔστι δὲ Ἄσσος ἐρυμνὴ καὶ εὐτειχῆς ἀπὸ θαλάσσης καὶ τοῦ λιμένος ὀρθίαν καὶ μακρὰν ἀνάβασιν ἔχουσα· ὥστ' ἐπ' αὐτῆς οικεῖως εἰρῆσθαι δοκεῖ τὸ τοῦ Στρατονίκου τοῦ κιθαριστοῦ, ἦτοι ὁ προμνησθεὶς στίχος. Οὐδὲν ὁμως κωλύει καὶ τὸ ἐκλαβεῖν αὐτὸν εἰς ἀμφότερα συνάμα ἀνα-

*) H. N. II, 96· « circa Asson Troadis lapis nascitur quo consumuntur omnia corpora; sarcophagus vocatur ».

*) XXXVI, 17· « in Asso Troadis sarcophagus lapis fissili vena sciunditur corpora defunctorum condita in eo absumi constat intra XL diem exceptis dentibus. Mucianus specula quoque et strigillis et vestis et calciamenta inlata mortuis lapidea fieri auctor est ».

φερόμενον κατά τινα εϋφυολογίαν καὶ ὑπαινιγμόν. Ἐθάπτοντο δὲ οἱ νεκροὶ τῶν πενεστέρων ἐν τῷ δημοσίῳ νεκροταφείῳ τοῦ δήμου αὐτῶν, ἀλλ' ὁμως καὶ ἐνταῦθα ἐπιτύμβιος στήλη τοῦλάχιστον διηρώνιζε τὸ ὄνομα τοῦ τελευτήσαντος. Ἦδη παρ' Ὀμήρῳ μνημονεύονται ἐπιτάφιοι στήλαι οὕτως (Ἰλ. Α, 371) ἢ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἴλου, ἐφ' ἧς ἦν κεκλιμένος ὁ τὸν Διομήδη τοξεύσας Ἀλέξανδρος· «στήλη κεκλιμένος ἀνδροκμήτω ἐπὶ τύμβῳ Ἴλου Δαρδανίδαο» καὶ (Ἰλ. Π, 456 καὶ 675) λέγεται περὶ τοῦ εἰς Λυκίαν ἀπρωστελλομένου νεκροῦ τοῦ Σαρπηδόνοσ ὅτι «ἐνθα ἐταρχύσουσι (θάψουσι) κασίγνητοί τε ἔται τε τύμβῳ τε στήλῃ τε· τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων». Ἀλλαχοῦ (Ρ, 434) πρὸς τοιαύτην ὡς συνήθη καὶ πασίγνωστον παραβάλλονται οἱ ἀκίνητοῦντες ἵπποι· ἀλλ' ὥστε στήλη μένει ἔμπεδον, ἦτ' ἐπὶ τύμβῳ ἀνέρος ἐστῆχη τεθνηότος ἢ ἢ γυναικός, ὡς μένον ἀσφαλῆως». Ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ οἱ ἔταῖροι κοσμοῦσι τὴν ταφὴν τοῦ Ἐλπήνοροσ (Ὀδ. Μ, 14) «τύμβον χέαντες καὶ ἐπὶ στήλῃν ἐρύσαντες». Ἡ στήλη αὕτη ἦν οὐχὶ λιθίνη πλάξ ἢ τράπεζα κατακορύφως ἀνεγηγεμένη, ἀλλὰ μᾶλλον ἀδρὸσ καὶ ἰσχυρὸσ λίθοσ ἐν εἶδει κίονοσ, ἐκαλεῖτο δὲ καὶ ἐπίθημα ἢ ἐπίστημα ἐν γένει, ἢ εἶχε συνήθωσ ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ ἐπίθημα. Ὁ Πausανίασ (Α', 2, 3) ἀναφέρει τάφον οὐ πόρρω τῶν πυλῶν Ἀθηνῶν «ἐπίθημα ἔχοντα στρατιώτην ἵππῳ παρεστηκότα». Πολλάκισ δὲ ἦσαν καὶ πραγματικῶσ κίονεσ, ὡσ ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἴωνικοῦ ρυθμοῦ· ἰδίωσ κίονασ βλέπει τισ ἐπὶ ἀγγείων ὡσ ἐπὶ ἐπτὰ πολυχρῶμων ληκύθων (Stackelberg πιν. 44—46). Ὅτε δὲ τὰ ἐπιθήματα ἀπετέλουν ἰδιαιτέρον κόσμημα τῶν στηλῶν ἢ κίωνων, ταῦτα ἠδύναντο εἶναι ἢ ἐν εἶδει ἀετωμάτων, ἢ ἐν σχήματι στρογγύλῳ κατὰ τὸ εἶδοσ τῶν μετοπῶν. Οὕτωσ ἐν Σικυῶνι κατὰ Pausanίαν (Β, 7, 3)· «τὸ μὲν σῶμα γῆ κρύπτουσι, λίθου δὲ οἰκοδομήσαντεσ κρηπίδα κίονασ ἐφίστασι καὶ ἐπ' αὐτοῖσ ἐπίθημα ποιοῦσι κατὰ τοὺσ ἀετοὺσ μάλιστα τοὺσ ἐν τοῖσ ναοῖσ· ἐπίγραμμα δὲ ἄλλο μὲν ἐπιγέγραπται οὐδέν, τὸ δὲ ὄνομα ἐφ' αὐτοῦ καὶ οὐ πατρόθεν ὑπεϊπόντεσ κελεύουσι τὸν νεκρὸν χαίρειν». Ἀλλὰ μόνον ἐν Σπάρτῃ ὑπῆρχε περιορισμὸσ περὶ τὴν χρῆσιν καὶ ἐγχάραξιν ἐπιγραμμάτων κατὰ

νόμον τοῦ Λυκούργου, καθ' ὃν ὡς διατείνεται ὁ Πλούταρχος (Λυκ. 27), « ἐπιγράψαι τὸ ὄνομα θάψαντας οὐκ ἐξῆν τοῦ νεκροῦ πλὴν ἀνδρὸς ἐν πολέμῳ καὶ γυναικὸς τῶν ἱερῶν ἀποθανόντων ».

§ 15. Ἰδίως τὰ ἐν τῇ Ἀττικῇ μνήματα ἦσαν ἐνεπίγραφα, διακρινόμενα κατὰ νεωτέρας ἐπιμελεῖς ἐπανειλημμένας καὶ ἀκριβεῖς ἐρεῦνας εἰς ὀκτὼ μάλιστα εἶδη. Ἦσαν δὲ ταῦτα 1) κιονίσκοι, μικροὶ κίονες στρογγύλοι μεθ' ἀπλῆς κρικοειδοῦς στεφάνης, περιθειούσης ἐκτύπως ἄνω μικρὸν ὑπὸ τῇ ὀριζοντίως τετμημένη κορυφῇ καὶ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς εὐθύς ἔπειτα ὑποκάτω· 2) πλάκες ἐπιμήκεις, παραλληλόγραμμοι, οὐδέποτε ἰδρυόμεναι ὄρθιαι, ἀλλὰ κατατιθέμεναι ἐκτάδην ἐπὶ κρηπίδος μεθ' ὑπτίων ἐπιγραφῶν· 3) στήλαι, πλακοειδεῖς, ὄρθιαι, μικραὶ καὶ μεγάλαι, ἀπλαῖ ἢ τεχνικώτερον ἐξειργασμέναι μετ' ἀνθεμίου μεγάλου γεγλυμμένου πρὸς τὰ ἄνω, ἢ ὄγκου μόνον ἐπιπέδου ἡμικυκλοειδοῦς συνήθως, ἢ ἀετωματίου μετ' ἐπιστυλίου ἢ ἄνευ αὐτοῦ, ἢ μετὰ γείσου καὶ τούτου ἢ ἀπλοῦ ἢ ἐπιστυλιοειδοῦς, κεκοσμημένου ἀκρωτηρίοις ἢ ὀρθοκεράμοις· 4) ναϊδιόσχημα (naidiculae) ἢ μᾶλλον ἀρμαριόσχημα μνημεῖα ὅσον ἀνάπτυξις τῆς μετ' ἀετωματίου ἀπλουστέρας στήλης, μονοκόμματα ἢ πολυκόμματα μετὰ παραστάδων ἢ κίωνων, μετ' ἐπιστυλίου καὶ ἀετώματος ἄνωθεν μετὰ παραστάσεων ἀναγλύφων ἢ γραπτῶν εἰκόνων· 5) βαθροειδῆ ἢ τραπεζοειδῆ ἢ κιβωτοειδῆ ἐπιθήματα τάφων μετὰ γείσου καὶ βάσεως, ἴσως αἱ τράπεζαι (mensae)· 6) ὕδρια ἢ κάλπαι στερεαί, μόνωτοι ἢ δίωτοι, μετ' ἀναγλύφων καὶ ἐπιγραφῶν, ἢ ὡς αὐτοτελῆ ἰδρυόμενα μνημεῖα ἐπὶ βάθρων, ἢ ὡς ἐπιθήματα, στερεαὶ ἢ ἐκτύπως εἰργασμέναι, περὶ ὧν τινες τῶν νεωτέρων στηλοκοπῶν πάνυ εὐφυῶς εἰκάζουσιν ὅτι αὗται δὴ αἱ ὕδρια ἦσαν αἱ ἐπὶ τῶν μνημείων τῶν ἀγάμων τιθέμεναι λουτροφόροι (ἴδε κατωτέρω)· 7) θῆκαι, τετράγωνοι, στρογγύλοι, ὀλμοειδεῖς, ἔχουσαι κοίλωμα πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ὀστέων καὶ πῶμα συνήθως ἀπλοῦν καὶ ἀκατάσκευον· 8) λάρνακες, σαρκοφάγοι ἐπιμήκεις, ἢ ὅλως ἀπλαῖ καὶ ἔχουσαι ἄξεστον καὶ οὐχὶ λείαν τὴν ἔξω ἐπιφάνειαν μονοκόμματοι, ἢ πολυκόμματοι, ἢ λείαι καὶ κατάκοσμοι δι' ἀναγλύφων καὶ πῶματος ἐν εἶδει στέγης μετὰ κεραμίδων. Ἀλλὰ καὶ πήλινα λάρνακες ἢ

πύελοι διαφόρων ειδῶν εὐρίσκοντο συχνάκις ἐν τῇ Ἀττικῇ (Ἴδε Σ. Κουμανούδη, Ἀττικῆς ἐπιγραφαί, ἐπιτύμβιοι προλεγ. σ. ιδ' - κα'). Ἐπὶ τῶν στηλῶν τούτων καὶ τῶν ἀλλοίων μνημείων ἐπεγράφοντο συνήθως ἐπιγραφαί καὶ πολλάκις ἔμμετροι, ὑπὸ ποιητοῦ ἢ μουσικοῦ πεποιημένα. Παρ' Εὐριπίδῃ (Τρῳαδ. 1188) ἡ ὀδυρομένη Ἐκάβη, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν νεκρὸν τοῦ ἐγγόνου Ἀστυάνακτος, λέγει· «τί καὶ ποτε γράψειεν ἄν σε μουσοποιὸς ἐν τάφῳ; τὸν παῖδα τόνδ' ἔκτειναν Ἀργεῖοί ποτε δείσαντες; αἰσχρὸν τοῦ ἐπιγραμμᾶ γ' Ἑλλάδι». Ἄλλως δὲ ἐχαράττοντο καὶ διεξοδικώτεραι ἐπιγραφαί, ὡς ὁ παρὰ Θεοφράστῃ (Χαρ. 13) περιεργος χαρακτηρίζεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὡς τοιοῦτος, οἷος «καὶ γυναικὸς τελευτησάσης ἐπιγράφαι ἐπὶ τὸ μνῆμα τοῦ τε ἀνδρὸς αὐτῆς καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς καὶ αὐτῆς τῆς γυναικὸς τοῦνομα καὶ ποδαπή ἐστι καὶ προσεπιγράφαι· Οὗτοι πάντες χρηστοὶ ἦσαν». Ἄλλ' ἐὰν ἀπέβαινε καὶ κατὰ τοῦτο γελοῖον τὸ χαρακτηριστικὸν ἐλάττωμα τῆς περιεργίας, πάντως ὁμοίως ἢ εὐφυῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνεχάραξε καὶ ἐπὶ τῶν ἀψύχων τούτων στηλῶν τὰ ἀθάνατα ἐκεῖνα ἐπιτύμβια, ἰδίως τῶν ἐν ταῖς μάχαις πιπτόντων καὶ δημοσίᾳ θάπτομένων γενναίων προμάχων, ὡς καὶ ἄλλων ἐπισήμων ἀνδρῶν, ἅτινα παρέσχε καὶ ἐνταῦθα ὡς πρότυπον τοῦ τοιοῦτου εἶδους τῆς ποιήσεως, τοῦ ἀληθοῦς τούτου κέντρου τοῦ κατατύσσοντος εἰς βάλος τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, οὗ πατήρ καὶ κατ' ἐξοχὴν φορεὺς ὑπῆρξεν ὁ ἀπαράμιλλος Σιμωνίδης ὁ εὐρῶν ἔπειτα καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους ἐπιτυχεῖς μιμητάς.

§ 16. Αἱ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαί ἢ τὰ ἐπιτύμβια περιεῖχον συνήθως τὸ ὄνομα τοῦ ταφέντος, ἰδίως ἐν Ἀθήναις κατὰ διαφόρους τύπους· 1) ὄνομα ἀνδρὸς ἢ γυναικὸς μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ δημοτικοῦ· οἷον «Πρόνους Μνάσωνος Ἀγκυλῆθεν» (29)*) ἢ «Ἀπολλωνία Μενάνδρου Ἀγγελῆθεν» (18)· 2) ὀνόματα δύο συντεθαμμένων οὐχὶ πλήρη· οἷον Φαίδωνίδης Σπουδαίου Ἀγκυλῆθεν Λυσιστράτη» (31), ἢ ἄνευ τῶν τοῦ πα-

*) Οἱ ἐν παρενθέσει ἀριθμοὶ ἀναφέρονται εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τὰς ἀναγραφομένας ἐν τῇ περὶ Ἀττικῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν συγγράμματι τοῦ Σ. Κουμανούδη.

τρός, οἶον, « Ἀρχιάδης Ἀγνόσιος Πολεμόνικος Ἀθμονεύς » (32), ἢ δύο ὀνόματα πλήρη, οἶον « Δημητρία Τιμοκλέους Ἀγνουσίου Περιγένης Τιμοκλέους Ἀγνούσιος » (34) · 3) ὀνόματα τριῶν, τεσσάρων, ἢ καὶ πέντε συνταφέντων, οἶον « Σώσιππος Ἀγρυλῆθεν, Σώσιππος Ἀγρυλῆθεν Σωσίστρατος Ἀγρυλῆθεν » (52) ἢ « Ἀρχέδημος Ἀρχεδίκου Ἀθμονεύς Ἀρχέδικος Ἀρχεδήμου Ἀθμονεύς Χαιρέας Ἀρχεδήμου Φιλία Παντακλείου Ἀθμονέως » (73) ἢ « Σωσικλῆς Εὐθυδήμου Εἰτεαῖος Κόροιβος Κλειδημίδου Μελιτεύς Κλειδημίδης Κοροίβου Μελιτεύς Κόροιβος Κλειδημίδου Μελιτεύς Εὐθυδήμος Σωσικλέους Εἰτεαῖος » (428) · 4) ὀνόματα γυναικῶν μετὰ τῶν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ συζύγου, οἶον « Φιλίτιον Δημοχάρους Ἀζηνιέως θυγάτηρ, Τιμοθέου Μελιτεῶς γυνή » (64) καὶ πλείονων γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν, οἶον, « Ἀριστονίκη Φιλίστου Μαραθωνίου θυγάτηρ Μοσχίωνος Σουνιέως γυνή Θεοδοσία Μοσχίωνος Σουνιέως Δωροθέου . . . ἴδου γυνή Μοσχίων Νικοστράτου Σουνιεύς Νικόστρατος Μοσχίωνος Σουνιεύς » (806), ἀλλὰ καὶ « Μᾶ Μητροδώρου ἐξ Ἀθμονέων Ἀπολλοδώρου τήθη » (85) · 5) ὀνόματα ταφέντων μεθ' ἀπλουστάτων ἐπωνυμιῶν ἢ χαρακτηρισμῶν, οἶον Δημήτριος Γλύκωνος Ἀζηνιεύς ὁ ἐπικαλούμενος Ἀκόντιος » (57) ἢ « Διοκλῆς Πρωτογένου Παμβωτάδης ὁ καὶ Εὐτυχῆς » (1000) ἢ « Νικόστρατος Ἀπολλοδώρου Περγασθῆθεν γόνυ δὲ Ποπλίου Ἀγγελῆθεν ἔφηβος » (1030) ἢ Παρθένιον (Ἀριστείδου Λάκαινα Φανοκλέους Εἰτεαίου γυνή ποθεινή » (1936) καὶ ἰδίως ἐπὶ ξένων μετὰ τῆς προσαγορεύσεως χρηστὸς ἢ χρηστή ἢ χαῖρε ἢ καὶ συναμφοτέρων, οἶον « Ἄτρων Ἄτρωνος Λαοδικεῦ χρηστὸ χαῖρε » (1942) ἢ « Σωπάτρα Μακέτα τίθη χρηστή » (1993) ἢ ἀπλῶς « Εὐπορία χαῖρι » (2898) καὶ « Εὐρώπη χρηστή » (2905) καὶ « Ἡλιόδωρος Ἀρτεμιδώρου χρηστὸς » (2949) καὶ « Νεϊκανδρε Μειδίου χαῖρε » (3192) καὶ « Πυρρίχη τροφὸς χρηστή » (3286). Πολλάκις μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ταφέντος συμπαρατίθεντο καὶ νύξεις τινὲς περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ, οἶον αἱ ἀπλούσταται· « Σαννὴ χρηστή ἀγαθὴ κυκλίστρια » (3292) καὶ « Θράσιππος Θρασίππου ἀρτοκόπου υἱός » (2989) καὶ περὶ ἡλικίας, « Ἀχιλλέως παῖς Στωϊκὸς Θεόξενος ἐνταῦθα Πατρεύς,

ἀλλ' ἄγαν κείται νέος» (2304), ἢ καὶ ἐξηγητικὴ τοῦ ἀναθήμα-
τος, οἷον «Μειδίας Σινώπη τῇ ἑαυτοῦ γυναικὶ μνήμης χάριν»
(3303) καὶ «Σπάταλος Φιλέρωτι ἀδελφῶ μνήμης χάριν ἀνέθη-
κεν» (3411). Καὶ μετὰ τινος πλείονος πλατύνσεως, οἷον «Φιλο-
ξένη· Γῆρα θανούσαν τίφος ἔχει Φιλοξένην» (3435) καὶ «ἐξ ἀγα-
θῶν πατέρων ἀγαθὸς φύς ἐνθάδε κείται» (3502) καὶ «Πένθος
κοριδίῳ τε πόσει καὶ μητρὶ λιπόσα καὶ πατρὶ τῷ φύσαντι Πο-
λυξένη ἐνθάδε κείται» (3264) καὶ «Ἀγαθῇ τύχῃ· Τελεσφόραν
τὸ σῆμα τὴν Τελεσφόρου» (3363) καὶ «Ἐνθάδε γῆ κατέχει τίτθην
παίδων Διογείτο· ἐκ Πελοποννήσο τήνδε δικαιοτάτην· Μαλίχα Κυ-
θηρία» (1922) καὶ «Ἐνθάδε τὴν ἀγαθὴν καὶ σώφρονα γαί' ἐκά-
λυψεν Ἀρχεστράτην ἀνδρὶ ποθεινοτάτην (2656)· καὶ «Σωστίνος
Ρορτύνης χαλκόπτης. Μνήμα δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης ἀρε-
τῆς τε Σωσίῳ στήσαν παῖδες ἀποφθιμένῳ» (1638) καὶ «ὄνομα
μὲν τόμῳν καὶ ἔμο πατρὸς ἦδε ἀγορεύει στήλη καὶ πάτραν, πι-
στῶν δὲ ἔργων ἔνεκα ἔσχον πιστὸς ἐπωνυμίαν, οὗ σπάνις ἀν-
δρὶ τυχεν· Πραξίνος Τερεία Αἰγινήτης» (1412). Ἐκτὸς δὲ τῶν
περὶ τοῦ βίου τοῦ ταφέντος βραχειῶν νύξεων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον
ἐν εἶδει ἐπιγράμματος, πολλάκις ἐμμέτρου, τὰ ἐπιτύμβια περι-
εῖχον καὶ βραχείας παραινέσεις τοῖς ἐπιζῶσι, πολλάκις δὲ καὶ
ἀράς κατ' ἐκείνων, οἷτινες ἔμελλον βλάπτειν ἢ βεβηλοῦν τὸν
τάφον. Τοιοῦτον τὸ σύντομον ἐπιτύμβιον (3508) «Μὴ κείνει
λίθον ἐκ γαίης, ἀνθρωπε πανούργε· μὴ σ' ἄταφον, τλήμον, κύ-
νες ἐλκήσωσι θανόντα» (ἐνθα διατηρεῖται ἢ ἐπὶ τῆς στήλης ὀρ-
θογραφία, ὡς καὶ γενικῶς ἐν πᾶσι τοῖς παρατεθείσιν) καὶ «Συν-
ναδεὺς θεράπων Ἀπολλώνιος ἐνθάδε Μόσχου λειτῆ ὑπὸ στήλῃ
κέκλιμαι ὠκύμορος· ἦν παρίοις εὖφημος αἰεὶ, ξένη, μηδ' ἐπὶ λύμῃ
χεῖρα βάλοις· φθιμένων ὠκυτάτη νέμεσις» (2429). Ἄλλα πε-
ριεργότερα παραδείγματα τοιούτων ἀρῶν εὐρίσκομεν ἐν ταῖς ἐνε-
πιγράφοις στήλαις, οἷον ἐπὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἠρώου τοῦ ὑπὸ τῆς
γυναικὸς ἀνεγερθέντος, «τῷ γλυκυτάτῳ μοι ἀνδρὶ Ἀντιάχῳ
τῷ Σκυ(;)εσίῳ. Παραδίδωμι τοῖς καταχθονίοις θεοῖς τοῦτο τὸ
ἠρῶν φυλάσσειν, Πλούτωνι καὶ Δήμητρι καὶ Περσεφόνῃ καὶ
Ἐρινύσι καὶ πᾶσι τοῖς καταχθονίοις θεοῖς· εἴ τις ἀποκοσμήσει

τοῦτο τὸ ἥρῳον ἢ ἀναστομώσει ἢ αἰ καὶ ἕτερον μετακινήσει ἢ αὐτὸς ἢ δι' ἄλλου, τούτῳ μὲν μὴ γῆ βατῆ, μὴ θάλασσα πλωτῆ, ἀλλὰ ἐκρίζωθήσεται πανγενεὶ· πᾶσι τοῖς κακοῖς πείραν δώσει καὶ φρεῖκῃ καὶ πυρετῷ τριταίῳ καὶ τεταρταίῳ καὶ ἐλέφαντι καὶ ὄσα κακὰ καὶ ὀλέθρια γίνεται, ταῦτα γενέσθω τῷ τολμήσαντι ἐκ τούτου τοῦ ἥρῳου μετακινήσαι τι» (Σ. Ε. 531 ἀρ. 916 ἢ Κουμ. Α. Ε. Κ. 2578). Ἐνίοτε δὲ διέταττόν τινες, ὅπως διακένωσι καὶ δοῦλοι παρὰ τοῖς μνημείοις πρὸς προφύλαξιν αὐτῶν, ὡς τοῦτο ἐξάγεται ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἐκ τῶν παρὰ Λουκιανῷ (Νιγρ. 30) λεγομένων· αἰοὶ δὲ καὶ παραμένειν τινὰς οἰκέτας τοῖς τάφοις κελεύουσιν». Ἡ δὲ διάφορος ἡλικία οὐδεμιᾶς ἐτύγγανε διακρίσεως ὡς πρὸς τοῦτο· διότι καὶ παιδία ἀποθανόντα ἐν τρυφερᾷ ἡλικίᾳ, ἐτύγγανον στηλῶν καὶ ἐπιγραφῶν· εὐρίσκονται τοιαῦτα εἰς παιδία ἐξ ἢ ἐπτὰ ἐτῶν, καὶ δὴ καὶ εἰς παιδία δύο ἐτῶν (Ἴδε διάφορα εἶδη ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν ἐν τῇ πολυτίμῳ συλλογῇ Στεφάνου Κουμανούδη, Ἀττικῆς Ἐπιγραφαὶ Ἐπιτύμβιοι, ἐν Ἀθήναις 1871).

§ 17. Αἱ ἐπιτύμβιοι στηλαὶ διεκοσμούντο συνήθως ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων διὰ ποικίλων ἀναγλύφων, ἐνίοτε δὲ ἦσαν καὶ ἐξωγραφημένοι. Παρὰ Πλάτωνι (Συμπ. σ. 193) παραβάλλονται οἱ κινδυνεύοντες καὶ αὖθις ἀποσχισθῆναι ἄνθρωποι τοῖς ἐπὶ στηλῶν ἀναγλύφοις· «φόβος οὖν ἐστίν, ἐὰν μὴ κόσμιοι ὦμεν πρὸς τοὺς θεούς, ὅπως μὴ αὖθις διασχισθῶμεθα καὶ περίμεν ἔχοντες ὥσπερ οἱ ἐν ταῖς στηλαῖς κατὰ γραφὴν ἐκτετυπωμένοι, διαπεπρισμένοι κατὰ τὰς ῥίνας γεγονότες ὥσπερ λίσπαι», ἦτοι ἡμίτομοι ἀστράγαλοι· ἐνθα τις τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν σημειοῖ ὅτι «ἐνταῦθα προφανέστατα πρόκειται περὶ ἀναγλύφων, δι' ὧν ἐκοσμούντο αἱ στηλαὶ, οἷας καὶ νῦν ἐξορύττουσι κατὰ τὸ Κεραμεικὸν ἐν Ἀθήναις, ἐν οἷς σπανιώτατα δύναται τις ἰδεῖν μορφήν ἀνθρώπου ἄλλως ἢ κατὰ τομήν, ἐπομένως ὡς ἡμιτετμημένους ἀνθρώπους καὶ διὰ τῆς ῥίνος σχεδὸν διαπεπρισμένους». Εὐρίσκονται δὲ καὶ νῦν ἐπὶ μνημείων γεγλυμμένα καὶ διάφορα σύμβολα ἢ ἐμβλήματα. Πολλάκις δὲ ἐγλύφοντο καὶ εἰκόνες ἢ ἀνάγλυφα Σειρήνων πρὸς ὑποδήλωσιν τῶν ἐξακολουθούντων θρήνων. Πρὸς